

FOLKLORŞÜNASLIĞIN AKTUAL PROBLEMLƏRİ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОЛЬКЛОРА. CURRENT ISSUES OF FOLKLORE STUDIES

Qalib Sayılov
AMEA Folklor İnstitutu
(Azərbaycan)
qalibsayilov@mail.ru

LƏTİFƏLƏRDƏ İNANCLAR

Açar sözlər: lətifə, inanc, araşdırma, janr, dini-ruhani görüşlər, islam, lakoniklik

Azərbaycan folklorunun janrlar üzrə öyrənilməsində lətifə janrını da tədqiq etmək tələbatı meydana çıxır. Əlbəttə, araşdırmanın başlığından aydın göründüyü kimi bizim mövzumuz lətifələrin tədqiq tarixi ilə bağlı deyil, ancaq lətifələrin klassifikasiyasına qısa şəkildə diqqət yetirmək mövzuya giriş baxımından ehtiyac doğurur. Öncə onu qeyd edək ki, lətifələr xalq nəsrinin nümunəsi olaraq epik folklorə daxildir. Bütün hallarda bu janr epik növə aid edilir (1, 143, 2, 138, 3, 300). Lətifələr xalq gülüşünün dinamik növü olaraq çox qədim tarixə malikdir (2, 139). A.Nəbiyevin qeyd etdiyinə görə lətifələr hələ də tam şəkildə öyrənilməmişdir (3, 302).

Azərbaycan folklorunda lətifələrin əsas ağırlığı Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə adı üzərində daşınır. Hətta xalq yaradıcılığının spesifikasiyasından asılı olaraq bir çox şəxsiyyətlərin adıyla bağlanan bir qism lətifələr də Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə adına söylənməklə yaygınlaşır (2, 139).

A.Nəbiyev lətifələrin təsnifatı sahəsində müəyyən fikir yürüdən alimlərdən H.Zeynallının, M.H.Təhmasibin, N.Seyidovun, T.Fərzəliyevin adlarını qeyd etməklə lətifələri şərti olaraq aşağıdakı kimi təsnif etmişdir:

- a) Bəhlul Danəndə lətifələri.
- b) Molla Nəsrəddin lətifələri.
- c) Regional lətifələr. (3, 302).

Alim regional lətifələri Şəki lətifələri, Qarabağ və Abdal Qasım lətifələri, Ayrım lətifələri, Ləzgi lətifələri, müxtəlif məzmunlu lətifələr adı altında qruplaşdırır (3, 302). Təbiidir ki, bu siyahını xeyli uzatmaq olar. Çünki lətifələrin regional əhatəsi kifayət qədər genişdir.

Lətifələr P.Əfəndiyevin göstərdiyi kimi “yığcam, sadə, lakonik, yumoristik bir janrdır” (2, 138). Ancaq bu fikri qəbul etməklə bərabər A.Nəbiyev qeyd edir ki, lakonik olmayan, nağıla bənzər lətifələr də az deyildir (3, 300, 301).

Ağız ədəbiyyatının bütün janrlarında olduğu kimi lətifələrdə də toplumun təbii-genetik xüsusiyyətləri, etnik-milli, ictimai-sosial, dini-ruhani görüşləri təhkiyə formasında bədii-təsviri, məcazi-semantik səviyyələrdə təzahür edir. Bu baxımdan da fərdin və cəmiyyətin onu əhatə edən təbiətdə formalaşan dünyagörüşünün maddi-real, eyni zamanda mənəvi-ideal substratları lətifələrdə də proyeksiyalanır. Təbiidir ki, lətifələrdə inancların araşdırılması ehtiyacı doğuran

ümdə səbəbdən biri də ondan ibarətdir ki, bu janrda da əhəmiyyətli inanclar sistemi özünü göstərir. Bu dünyagörüşü formasının epik səviyyələrdə əks olunması insanın özünü ifadə etməsindən qaynaqlanır. Hər fərdin müxtəlif fiziki-bioloji xüsusiyyətləri ilə bərabər özündə daşdığı mənəvi-psixoloji amillər hər hansısa situasiyada onun dünyagörüşünü aşkara çıxarır. Nəzərə alınsa ki, lətifələr ünsiyyət vasitəsilə gülüş əsasında müəyyən situasiyada müəyyən ovqatdan doğur, demək o zaman hər hansısa fərd öz görüşlərini bu zəmində mexaniki olaraq göstərəcək. Ancaq fərdi görüşlər digər janrlarda olduğu kimi bu janrda da etolon təşkil etmir, cəmiyyətin ümumi mənəvi-ideoloji məfkurə və inancları əsas olaraq lətifələrdə də səciyyələnir. Lətifələrdə dini-ruhani baxışlar baxımından islam dininə məxsus dünyagörüşü forması özünü göstərir. Əlbəttə, biz iddia etmirik ki, bütün lətifələr bu görüşləri ifadə edir. Bu heç mətni doğuran hadisə və məzmun baxımından da mümkün deyil. Ancaq mətnə yanaşma tərzindən də çox şey asılıdır. Biz dini-teoloji baxımdan yaranışa və yaranışın şüurlu hissəsi olan insana Yaradanın-Uca Allahın məhsulu kimi vahid baxdıqda insanın bütün fəaliyyət sferası bu görüşlərə daxil olur, hətta hər hansısa bir situasiyada islami və yaxud islamdan əvvəl gələn dinlərə məxsus əlamətlər bu mətnlərdə birbaşa, yaxud dolayısı ilə iştirak edir. Ola bilsin hansısa bir lətifə nümunəsində mövzu baxımından adi bir məişət hadisəsi, gündəlik münasibətlərdən doğan davranışlar təsvir olunsun. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, bütün hadisələrin əsasında insan, bütün münasibətlərin kökündə insan təbiəti dayanır ki, bu da davranış və söyləmlərdə üzə çıxır. İnsan təbiəti isə hansısa dini-ruhani görüşləri açıq və qapalı şəkildə özündə daşıyır. Dini-teoloji istiqamətdə götürdükdə insan da, təbiət də bir-biri ilə harmoniya təşkil edib Alü Qüvvənin yaratdığı vahid aləmin tərkib hissəsi olaraq birbaşa onu Yaradanı özündə əks etdirir. Ünsür və cislərlə bağlı hər hansısa inanclar üzə fərqli görünsələr də, mahiyyətdə Vahid Allah inancının tərkib hissələri olaraq daşınır. Yəni günəş, ay, ulduz, od, su, dağ və s. ilə bağlı inanclar yalnız adi bir ünsür təəssüratı yaratmır, Allahın yaratdığı vahid bir məkanın nümunələri olaraq nitqə gəlir və özlüyündə yenə də kökündə Vahid Allah konsepsiyasını ifadə edir. Mətnə daşınan bu ünsürlərə pərəstiş obyektı olan kult kimi baxmaq da özünü doğrultmur. A.İslamzadə qeyd edir ki, “ mətnlərdə diqqət çəkən totemist, fətişist və bu kimi baxışlar “İnsan aktının başlanğıc nöqtəsinin və sonuc fəlsəfəsinin ana xətti olan nübüvvət silsiləsinin (peyğəmbərlər cərgəsinin) yeganə gerçəkliyini inkar edə bilməz. Belə ki, ta qədimdən insanlar vasitədən (peyğəmbərlərin qəbulundan) kulta doğru uzun bir yol keçmiş, fətişləşdirməyə gəlib çıxmış, sonrakı dövrlərdə isə tədricən yenidən kultdan vasitəyə qayıtmışlar (4, 503). Demək digər janrlarda olduğu kimi lətifə janrında da insanların eyni sistemdən gələn baxışları öz əksini tapır. Bu iki şəkildə təzahür edir. Birincisi açıq-aşkar səviyyədə məzmun və mövzu dini görüşlər üzərində qurulur, ikinci halda isə ya mətn gizlinləri daxilində daşınır, yaxud təbiətə münasibətə kompleks səviyyədə yanaşdıqda obrazlaşmanın mahiyyəti əsasında üzə çıxır.

Biz lətifələrdə inancları və dini görüşləri araşdırarkən bu qənaətə gəlirik ki, diqqət çəkdiyimiz məsələlər lətifələrdə əsaslı dünyagörüşü forması kimi özünü göstərir. Ancaq bu mülahizəni iddia etmək yetərli olmadığı üçün tətbiqi əsaslar ehtiyacı meydana çıxır. Bu səbəbdən də yuxarıda göstərdiyimiz təsnifat əsasında konkret örnəklərlə bu müddəaları əsaslandırmağa çalışacağıq. Öncə təsnif edilib qruplaşdırılan lətifələri ardıcılıqla izləmək üçün Bəhlul Danəndə lətifələrinə diqqət çəkək. Bəhlul Danəndə lətifələrinin folklor ərazilərinin əhatə dairəsi çox böyükdür. Bu lətifələr yalnız Azərbaycanda deyil, eyni zamanda bütün şərqdə geniş yayılmışdır (3, 304). Fikrimizcə ərəb mənşəli Bəhlul Danəndə lətifələrinin Azərbaycanda müxtəlif variantlarla formalaşması məhz bu ərazilərdə məskunlaşan toplumun islam inancına malik olmasından

irəli gəlir. Elə bu lətifələrin kökündə mövcud olan islami görüşlərin müxtəlif epik səviyyələrlə səciyyələnməsi bu mülahizənin doğruluğunu məntiqi cəhətdən təsdiq edir. Bəhlul Danəndənin tarixi şəxsiyyət olduğu fikrini irəli sürən Ə.Yusifpur bu müdrik insanın prototipini araşdırarkən qeyd edir ki, “Bəhlul Divanə kimi məşhur olan Vəhəb ibn Əmr həzrət imam Cəfər əs-Sadiqin xüsusi şagirdlərindən idi” (5, 140).

Bizə belə gəlir ki, Bəhlul Danəndə lətifələrində islam istilahlarının, qayda-qanununun, Allah kəlamlarına söykənən örnəklərinin zənginliyi məhz ondan irəli gəlir ki, Bəhlul Danəndə tarixi şəxsiyyət kimi böyük islam alimi olmuş, VI imam Əbu Əbdullah Cəfər bin Muhəmməd əs-Sadiqin sevimli şagirdlərindən sayılmış, ondan islam elmlərini ləyaqətlə öyrənib nüfuz sahibinə çevrilmişdir. Bu mübarək şəxsiyyətin dini görüşləri ilə əksər hissəsi müsəlman olan Azərbaycan ərazisində yerləşən əhalinin baxışları eyni əsas üzərində kökləndiyi üçün Bəhlul Danəndə lətifələri bu dərəcədə geniş yayılmışdır.

Bəhlul Danəndə lətifələri adı altında yayılmış “Bəhlul nə üçün gülürmüş?”, “Torpağın sözü”, “Məbadə, qatırçının qatırını hürküdəsən!”, “Daha mənə ehtiyac yoxdur”, “Şah və Bəhlul”, “Heç ölü də dirilərmə!”, “Gör səni nə qədər döyəcəklər”, “Mollanın tamahı”, “Səndən Bəhlul olmaz”, “Xeyir verənə xeyir, zərər verənə zərər”, “Bəhlul və Həllac”, “Heç nə apara bilməyəcəksiniz”, “Haqq gəlməsəydi”, “Bəhlul mollaı pərt eləyir”, “Qazının fitfası”, “Padşah və balıqçı”, “Nə müsəlmandır, nə xacpərəst”, “Xəlifə və Bəhlul”, “Məgər bundan da böyük yalan olar?”, “Bəhlulun xalqa köməyi”, “Rəhmətlik və nəhmətlik”, “Hər gələn atəşini dünyadan gətirir”, “Hələ düzəlməyib” (6, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 28, 44, 46, 57, 67, 68, 69, 74, 82, 88, 90, 91, 92; 7; 8;) və s. bu mövzulu lətifələr islam dünyagörüşünün qiymətli nümunələridir. Onu da nəzərə alsaq ki, Azərbaycan folklorunun sərhədləri daxilində formalaşan Bəhlul Danəndə lətifələrinin toplanması və nəşri əsasən sovet hakimiyyəti dövrünə düşmüşdür, bu totalitar rejimin ideoloji əsaslarında materialist-ateist nəzəri görüşləri etolon təşkil etmişdir, islama və din anlayışına inkarçı yanaşılmışdır, o zaman heyrlənməmək olmur ki, Bəhlul Danəndə lətifələrində sistemli şəkildə daşınan islami baxışlar necə yer ala bilmişdir. Əlbəttə, bu ondan irəli gəlir ki, bu lətifələr quruluş etibarilə islam mahiyyətinə elə sıx şəkildə bağlıdır ki, lətifələrdən islami məfkurəni təmizləmək mümkünsüz olmuş, bu lətifələrin yalnız dini istiqamətdə izahatsız capına icazə verilmişdir. Şərqdə geniş yayılmış Bəhlul Danəndə lətifələri isə daha geniş səviyyədə islam dünyagörüşünü özündə daşıyır. Ancaq Azərbaycanda da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu lətifələr kifayət qədər çoxdur. Bu da onu göstərir ki, Bəhlul Danəndə lətifələrində islami görüşlər struktur təşkil edir. Daha dəqiq desək dini inanc sisteminin epik ifadəsi olan bu lətifələr islam dininin əsaslarını müxtəlif ifadə formalarıyla özündə əks etdirir. Bu səbəbdən də bu lətifələrdə təbiətin müxtəlif ünsürləri əski inanc sistemi kimi hansısa pərəstiş obyektı olaraq görünür, islam inancının tərkib hissəsi olaraq təzahür edir. Allahu-Təalanın birliyi-tövhid, Uca Allahın əmrləri, axirətə inam, saleh əməllər, ədalət və məhəbbət və s. bu kimi mövzular islamın mahiyyətindən irəli gələn məzmun əsasında hikmətli kəlamlarla tərbiyəedici-öyrədici gülüş vasitəsilə bu lətifələrdə proyeksiyalanır. Ümumi icmal olaraq lətifələrdən bir neçəsinə diqqət çəkək. “Hər gələn atəşini dünyadan gətirir” lətifəsi dünya və axirət, məmur və təbəə, ədalət və həqiqət mövzusunı bir neçə kəlmədə ifadə etməsi baxımından çox maraqlıdır. “Ehlullahtan Behlül Dana, bir gün halife Harun Reşit ilə qarşılaşır. Kendisini tanıyan hükümdar bu zata:

–Ey Behlül! Nereden geliyorsun böyle?” diye sorar. O, hiç düşünmeden:

–Cehennemden geliyorum,- cevabını verir.

Harun Reşit, şaşıraraq tekrar sorar:

–Ne işin vardı orada?

Behlül Dana anlatır:

–Efendim, ateş lazım olmuştu. Cehenneme gideyim de bir az isteyim dedim. Fakat oradaki memur bana: “Burada ateş yoktur” dedi.

–Nasıl olur, Cehennem ateş yeri değilmi?- diye sorunca:

–Evet, gerçekten burada ateş yoktur. Her gelen, ateşini Dünyadan getirir,- cevabını verdi.

Dehşetə kapılan Harun Reşit büyük bir üzüntüyle sordu:

–Behlül! Ne yapayım ki, oraya ateş götürmeyeyim?” Behlül Dana, hızla uzaklaşırken haykırdı:

–Adalet! Adalet! Adalet!” (7)

Bu mətn Türkiyə türklərinin fıkrası olaraq meydana çıxmaqla eyni zamanda Azərbaycan türklərinin folklor nümunəsi olaraq Azərbaycan-türk folklorunun müştərək örnəyidir. Ümumiyyətlə türk soylu xalqların folklor nümunələri müxtəlif variasiya və paralellərlə müştərək mədəniyyət nümunələri olaraq düqqət çəkir ki, məhz tədqiqatçılar bu nümunələri tipoloji baxımdan araşdırmaq ehtiyacı hiss edirlər. Onu da unutmaz ki, dini inancı islam olan xalqlar arasında türk xalqlarının mühüm hissəsi əsas yer tutur ki, bu da qeyd etdiyimiz nümunələrin müştərəkləşməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Bəhlul Danəndə lətifələrinin eyni məzmun daşıyan digər bir örnəyi də “Hələ düzəlməyib” adlanır. Bu lətifədə deyilir: “ Bir gün Bəhlul Danəndə qardaşı xəlifə ilə gedirdi. Gördülər ki, göydən bir əl uzandı. Bəhlul onu görən kimi barmağını qaldırdı, əl o saat yox oldu. Xəlifə bu işə təəccüb eləyib Bəhluldan soruşdu:

– Qardaş, bu sirdən məni agah elə, görüm o əl nə idi? Nə üçün sən barmağını qaldırdın, o yox oldu?

Bəhlul dedi:

– O, Sahibi-Zamanın əli idi. Dedi ki, dünya düzəlibsə, gəlim, mən də barmağımı qaldırıb ona dedim ki, zəhmət çəkib gəlmə, hələ beşdən biri də düzəlməyib. O da çıxıb getdi (9, 429).

Göründüyü kimi bu lətifə də qeyd etdiyimiz məzmun baxımından zəngindir. Bu misalların sayını nümunələr əsasında dəfələrlə artırmaq olar. Beləliklə Bəhlul Danəndə lətifələrində inanc anlayışı qeyd etdiyimiz kimi islam inancı əsasında qurulur və bu konkret örnəklərlə öz təsdiqini tapır.

Təsnifat bölgüsü əsasında qruplaşdırılan lətifələr arasında yuxarıda göstərdiyimiz kimi “Molla Nəsrəddin lətifələri” əhəmiyyətli yer tutur. Molla Nəsrəddin obrazı gülüş ustası kimi bir çox xalqlarda məşhurdur. P.Əfəndiyev V.A.Qordlevskidən sitat gətirərək bu lətifələrin yayılma arealını göstərərək qeyd edir ki, Türkiyədə, Aralıq dənizi sahilləri ölkələrində, Ruminiyada, Serbiyada, Krimdə, Qafqazda bu adı tanıyırlar (2, 139). A.Nəbiyev isə yuxarıdakı fikirlərlə razılaşmaqla bərabər qeyd edir ki, Qordlevski “...belə bir qənaətə gəlmişdir ki, Molla Nəsrəddin şərq xalqlarının gülüş ustasıdır” (3, 306).

Molla Nəsrəddin lətifələrinin yayıldığı ərazilərdə bu müdrik gülüş ustasının adı müxtəlif şəkillərdə intişar tapmışdır “ Xoca Nəsrəddin, Xacə Nəsrəddin, Molla Nəsrəddin, bəzən isə sadəcə olaraq Xoca, Xacə, Molla, Əfəndi və s. deyilmişdir” (2, 139). Azərbaycan sərhədləri daxilində isə təbii ki, Molla Nəsrəddin kimi şöhrətlənmişdir (10, 5).

Molla Nəsrəddin lətifələrində inancları araşdırarkən yekun qənaət olaraq onu söyləmək olar ki, bu lətifələr də də yuxarıda göstərdiyimiz Bəhlul Danəndə lətifələri ilə eyni sistemə malikdir.

Bu səbəbdən də Bəhlul Danəndə lətifələri kimi Molla Nəsrəddin lətifələrində də bütün təbiət Allahu-Təalanın yaratdığı materiya olaraq qavranılır, baş verən hadisələrdə islamdan və Vahid Allah inancından kənar hansısa inanc ünsürü axtarmaq mətni inkar etməyə gətirib çıxara bilər. Elə buna görə də yuxarıda apardığımız izləmələrlə Molla Nəsrəddin lətifələrinə eyniliklə yanaşmaq daha məqsədyönlü olar. Molla Nəsrəddin lətifələri arasında Bəhlul Danəndə lətifələri ilə eyni inanc üzərində ifadələnən bir çox lətifələr vardır. Bunlardan “Göyə niyə dırmaşmısan?”, “Dalı bundan da pis gələcək!”, “Teymurun havaölçəni”, “Kimdir”, “Teymurun adı”, “Kasıb çoxdur”, “Orada sən qonaqsan”, “Biz də kiçiyik”, “Ya eşşək ölər, ya Teymur”, “Hamınızın dərini çəkirəm”, “Qurtaran deyildi”, “Baş-göz qalmazdı”, “Mollanın vəsiyyəti (I variant)”, “Sən gey, keyfini çək”, “Qorxuram, ayaqlayam”, “Arvadını boşayan kişi”, “Bilmək və bilməmək”, “Samanlı palçıq”, “Bizim ömrümüz qurtarar ki?”, “Qaytarım özünə”, “Molla tayfası”, “Üzünə tüpürmək istəyib”, “İt duası”, “Hamısı yatır”, “Acından öləcək”, “Kosa qalmağı məsləhət bildim”, “Günahdan silkinmək üçün qırıxdırdım”, “Şeytan yuvası olub”, “Canımı qurtaram”, “Yüz iyirmi ikisidir”, “Günaha bata bilmərəm”, “Haqq-hesabımız qurtarsın”, “İynə kimi axtarırlar”, “Molla azan verir”, “Bilənlər bilməyənlərə öyrətsin”, “Behişt əhlinin kəlləsindən”, “Qoy başına, oxu görək”, “Vərəsələr bilər”, “İnşəallah”, “Görəsən kimin ürəyi yanır?”, “Qiblənüma”, “Mollanın vəsiyyəti (II variant)”, “Baxarsan mənim qarğışımın gücünə”, “Axırda bura gələcək”, “Atanın duası”, “Neyləyirsiz paltarı?” (10, 11, 14, 28, 30, 37, 38, 40, 47, 49, 54, 67, 68, 73, 75, 76, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 117, 130, 134, 142, 211, 231, 233, 249) və s. bu kimi lətifələr mövzumuz gərəyincə çox diqqətə layiqdir. Eyni zamanda onu da qeyd etmək ki, tədqiqatın həcmi baxımından eyni məzmunlu bir çox lətifələrin hətta adını belə bu ardıcılığa əlavə edə bilməmişik. Əks təqdirdə bir neçə səhifəni yalnız bu lətifələrin ad tutumuna həsr etmək məcburiyyətində qalarıq. Çünki Molla Nəsrəddinlə bağlı olan lətifələrin əksəriyyətində birbaşa, yaxud dolayısı ilə islami görüşlər, islami həyat tərz, eyni zamanda islam istilahları geniş yer alır. Təbiidir ki, bu lətifələrdə lətifə strukturuna məxsus sözün gülüş donunda bəzən tərsinə deyilməsi də diqqət çəkir. Ancaq bütün hallarda islam inancı yaşayan bir toplumun bu sistemə məxsus baxışları müxtəlif situasiyalarda müxtəlif davranış modelləri əsasında özünü göstərir. Bu lətifələrin məzmununu aşağıdakı lətifə nümunələri vasitəsilə ümumi şəkildə səciyyələndirərək Molla Nəsrəddin lətifələrində də eyni inancların mövcudluğuna nəzər yetirək. “Göyə niyə dırmaşmısan?” lətifəsində deyilir: “Molla Nəsrəddinin Teymurlənglə ilk görüşü haqqında belə bir rəvayət də vardır:

Teymur mollanı saraya çağırırdı. Molla içəriyə girib görür ki, otaq adamlarla doludur. Amma hamı dövrə vurub yerdə oturub, təkcə Teymur əyləşib uca bir taxtın üstündə. Tez baş əyib deyir:

– Səlaməleyküm, Ya Allah!

Teymur deyir:

– Mən Allah deyiləm, ay kişi! Mən...

Molla onun sözünü ağzında qoyub deyir:

– Qurban olum sənə, Ya cənab Cəbrayıl!

Teymur deyir:

– A kişi, nə danışırısan? Mən niyə Cəbrayıl oluram?

Molla deyir:

– Başa düşürəm. İndi ki, nə Allahsan, nə də Mələk, düş adam kimi otur adamların içində də, daha göyə niyə dırmaşmısan?” (10, 11).

“Axırda bura gələcək” lətifəsi də səciyyə baxımından bir çox lətifələr üçün nümunə ola bilər:

“ Molla küçə ilə gedərkən bir nəfər onun börkünü başından götürüb qaçır. Molla baxır ki, ona çata bilməyəcək. Qayıdır birbaş yüyürür qəbristanlığa. Bir daşın üstündə oturub başlayır gözləməyə. Bir nəfər ondan soruşur:

– Molla, sən börkünü götürən bazara tərəf qaçdı, bəs sən buraya niyə gəlibsən?

Molla deyir:

– Sən işində ol! Bazara getməsin, lap göyə çıxsın, hara getsə, axırda bura gələcək” (10, 231).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi “Bəhlul Danəndə lətifələri”ndə olduğu kimi “Molla Nəsrəddin lətifələri” də islam inancları əhatəsində müxtəlif hadisə və əhvalatlardan ibarətdir. Diqqət çəkdiyimiz bu nümunələr bu fikri əyani olaraq təsdiq etmiş olur.

Lətifələrin təsnifatında “Regional Lətifələr” müxtəlif tanınmış bölgə, tayfa və şəxsiyyətlərin-Şəki lətifələri, Qarabağ və Abdal Qasım lətifələri, Ayrım lətifələri, Ləzgi lətifələri adı altında qruplaşdırılmaqla bərabər eyni zamanda “Müxtəlif məzmunlu lətifələr” də bu qrupa daxil edilir (2, 302). Təbiidir ki, bu da ondan irəli gəlir ki, lətifələr zaman-zaman müxtəlif vəziyyətlərdə müəyyən şəxslər tərəfindən həyat davam etdikcə elə bir şəkildə yaranır ki, bu lətifələri konkret ərazi və topluma aid etmək iddiası mənasız görünür. Hətta biz deyərdik ki, elə Bəhlul Danəndə və Molla Nəsrəddin lətifələri də öncə lokal səviyyədə yaranmış, daha sonra yayılma arealı genişləndikcə qloballaşmışdır. Onu da xüsusilə qeyd etmək yerinə düşər ki, regional lətifələri də araşdırdıqda, bu lətifələrin bütünlüklə eyni sistem daxilində formalaşmış yayıldığı açıq-aydın müşahidə edirik. Əlbəttə, müxtəlif səviyyələri əhatə edən mətnlər tamamilə sabit formada olmasa da, islam inancıyla yaşayan toplumun, bu dünyagörüşünə aid istilahlara regional lətifələrdə də qabarıq olduğunu görə bilirik. Elə buna görə də bu lətifələri bu qısa araşdırmaya cəlb etmədən yuxarıdakı qənaətlərimizin regional lətifələrə də aid olduğunu işarələməklə kifayətlənirik.

Beləliklə lətifələrdə inancların izlənilməsi baxımından ortaya çıxan nəticə bundan ibarətdir ki, Azərbaycan folklorunda lətifələr islam inancı daxilində həyat tərzini keçirən insanların ünsiyyətləri əsasında meydana gələn mütəhərrik folklor nümunələridir. Elə bu səbəbdən də bu lətifələrdə diqqət çəkən inanclar islam inancından kənarda mövcud ola bilmir, öz strukturuna uyğun şəkildə bu inancların daşınmasında xüsusi rol oynayır. Əgər nəzərə alınsa ki, lətifələr çox sürətlə xalq arasında yayılan janrdır, o zaman lətifələrin məzmun müxtəlifliyi daxilində olsa da əhəmiyyətini nəzərə almaq məqsədyönlü olmalı, bu sahədə daha geniş araşdırmalar aparılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəlil M., Xəlilov P. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, Maarif nəşr, 1972. 279 s.
2. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif nəşr, 1981. 401 s.
3. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II hissə. Bakı, Elm, 2006. 648s.
4. İslamzadə A. Mif: araşdırmalar, müddəalar / Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq gələcəyinə”. IV uluslararası Folklor konfransının materialları” Bakı, Səda, 2006. s. 500-504
5. Yusifpur Ə. İnsan nə üçün günah edir? Əlhadi nəşr. Nəşr ili məlum deyil.
6. Bəhlul Danəndə lətifələri. Tərtib edən İsmayilov R. Bakı, Altunkitab, 2005. 96 s.
7. İnternet resursu- http://tr.wikipedia.org/wiki/Harun_Reşid.

8. İnternet resursu-cetinbayramoglumizah.wordpress.com/category/bəhlul-danəndə-lətifələri.

9. Xalq ədəbiyyatı. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, XX cildə, I cild. Cildi tərtib edənlər: Fərzəliyev T. Abbasov İ. Bakı, Elm, 1981. 510 s.

10. Molla Nəsrəddin lətifələri. Tərtib edən Təhmasib M.H. Bakı, Öndərnəşr, 2004. 304 s.

REFERENCES

1. Jalal M., Xalilov P. The base of Literary criticism (the textbook). Baku, Maarifnashr, 1972. 279 p.

2. Efendiyev P. Azerbaijani oral folk literature. Baku, Maarifnashr, 1981. 401 p.

3. Nəbiyev A. Azerbaijani folk literature. Part II. Baku, Elm, 2006. 648 p.

4. İslamzadəh A. Myph: researchings, tesises / The IV International Folklor conference's materials by name is "From Common Turkic Past to Common Turkic Feature". Baku, Sadah, 2006. pp. 500-504

5. Yusifpur A. Why a man doing sin? Alhadi nashr. (without issue year)

6. Bahlul Danandə's anekdots. Compillator: İsmayilov R. Baku, Altunkitab, 2005. 96 p.

7. İnternet recourses - <http://tr.wikipedia.org/wiki/Harun_Reşid>.

8. İnternet recourses -cetinbayramoglumizah.wordpress.com/category/bəhlul-danəndə-lətifələri.

9. Folk literature. Azerbaijani classical literature library. XX volumens, V. 1. Editors: Farzaliyev T., Abbasov I. Baku, Elm, 1981. 510 p.

10. Molla Nasraddin's anekdots. Compillator: Tahmasib M.H. Baku, Ondar nashr, 2004. 304 p

Галиб Саилов
Институт Фольклора НАН Азербайджана
(Азербайджан)
qalibsayilov@mail.ru

ИСЛАМСКИЕ ВЕРОВАНИЯ В АНЕКДОТАХ

РЕЗЮМЕ

В устном народном творчестве Азербайджана есть такие популярные жанры, которые привлекают внимание к себе местными и региональными оттенками. Одним из таких жанров являются анекдоты. Данный жанр, в основном, имеющий местный характер, в то же время не является локальным. Анекдоты носят глобальный характер. В статье рассматриваются не только жанровые особенности анекдотов, но и толкование верований, отраженные в них.

В анекдотах, как и во всех жанрах диалектной литературы, отражаются в форме повествования на художественно-описательном, иносказательно-семантическом уровне естественно-генетические особенности, национально-этнические, общественно-соци-

альные, религиозные взгляды общества. С этой точки зрения в анекдотах проецируются материально-реалистические, одновременно нравственно-идеальные субстраты мировоззрения, сформированного в природе, которая окружает человека и общества. Необходимость исследования верований в анекдотах исходит от того, что в этом жанре проявляется система значимых верований. Отражение на эпическом уровне формы данного мировоззрения исходит из самовыражения человека. Наряду с разными физико-биологическими особенностями каждого индивидуума его нравственно-психологические факторы в любой ситуации выявляют его мировоззрение. Если учесть, что во время разговора, рассказывая анекдот, люди смеются, это тогда означает, что любой человек механически выражает свой взгляд на эту тему. Однако, как и в других жанрах, так и в этом жанре индивидуальный взгляд не представляет собой эталон, и в анекдотах отражается нравственно-идеологическая идеология общества. В анекдотах также отражаются с точки зрения религиозных взглядов форма мировоззрения, свойственная исламу. Конечно, мы не утверждаем, что все анекдоты выражают эти взгляды. Это даже невозможно с точки зрения содержания и события текста. Но многое зависит от способа подхода к тексту. Мы с теологической точки зрения, рассматривая человека, как созданного Богом, все сферы его деятельности включаем во все взгляды, даже в какой-либо ситуации признаки, свойственные исламу или другим доисламским религиям, прямо или косвенно участвуют в этих текстах.

Ключевые слова: анекдот, верование, исследование, жанр, религиозные воззрения, ислам, лаконичность

Qalib Sayilov
Azerbaijan National Academy of Sciences
The Institute of Folklore
(Azerbaijan)
qalibsayilov@mail.ru

THE ISLAMIC BELIEFS IN THE JOKES

SUMMARY

There are such popular Azerbaijan folklore genres that they attract the attention with their local and regional shades. One of these genres is the genre of legend. The genre legend not only carries specially the local character but it also carries the global character. The article is not only about the genre characters of the legend. In the article it is especially said about the explanation of beliefs in the legend.

As in all genres of the oral literature in legends the natural-genetic characters, ethnic-national, public-social, religious-ecclesiastical views in tale form appear in artistic-descriptive, metaphorical-semantic levels. That is why the material-real, at the same time the spiritual-ideal substrata of the outlook which forming in the nature involved the individual and society are proactioned in the legends. It is naturally that the main reason of investigating beliefs in legends the important belief system shows itself in it. Reflecting of this outlook form in epic

levels is sourced from the expressing of human. Each person's different physical-biological characters with his spiritual-psychological factors make known his outlook in any situation. If one considers that the legends are created by means of the laugh in definite situation from the definite mood, it means any person will show his views in this form mechanically. But the personal views don't form standard in this genre as in other genres, the society's general spiritual-ideological beliefs are mainly characterised in legends. According to the religious-ecclesiastical in legends the outlook belonging to Islam religion shows itself in legends.

Keywords: a joke, belief, research, a genre, religious views, Islam, laconicism